

GÁRDOS BÁLINT

Történelemkép és forradalomábrázolás 18. század végi brit regényekben

gardos.balint@btk.elte.hu
ORCID: 0000-0003-3105-037X

HELIKON

The Concept of History and the Representation of Revolution in Late Eighteenth-Century British Novels

Abstract

This essay discusses key novels written either during the French Revolution or in its immediate aftermath by women writers of British Romanticism. It argues that in their interpretation of the radical transformations brought by modernity these authors had recourse to an ancient tradition of historiography. Usually referred to as the ‘exemplary view’ of history, and in this period typically associated with Plutarch’s biographies, this model enables a vital connection between the private and the political, between the domestic and the public and thus enabled women (in a context of increasingly restrictive gender politics) to present their own histories as having central public significance. Moreover, granting this model, and the writers who used it, the attention it deserves enables a reconsideration of traditional narratives of the history of the historical novel, which is commonly taken to begin with Walter Scott and the prevalence of the Hegelian philosophy of history.

Keywords: historiography, exemplarity, the historical novel, the French Revolution, women’s writing

Helikon 70 (2024) 4
DOI: 10.57226/Hel.2024.4.6

Tanulmányomban női szerzők által írt regényeket mutatok be a brit romantika irodalmából, amelyek folyamatban lévő történelmi változások megjelenítésére és értelmezésére vállalkoztak, miközben a mai olvasó számára szokatlan modell alapján viszonyulnak a történelemhez: olyan kiemelkedő jelentőségűnek tekintett életutak bemutatására építenek, amelyek éppen konkrétságuk miatt poétikailag is erőteljesen sűrítenek magukba egy-egy fontos eszmét. Példaszerűek, vagyis hatékonyan közvetítenek az egyes és az általános között. Az alábbiakban először azt a szakirodalmat tekintem át, amely ezt az ókori gyökerű, példázatosnak nevezett történelemfelfogást vizsgálja. Ezután azt próbálom megmutatni, hogy az innen nyert belátások mennyiben járulhatnak hozzá romantikus művek értelmezéséhez. Hagyományos műfajttörténeti fogalmakat használva a történelmi regény születéséről van szó, amelyet – mint közismert – Lukács György máig megkerülhetetlen könyve Walter Scott felépítéséhez, valamint a napóleoni háborúkhöz kötött, és elméleti modellként Hegel történelemfilozófiájára hivatkozott. Ha azonban más szerzőket és felfogásokat is figyelembe veszünk, más irodalomtörténeti narratívát kapunk. A vizsgált korszakban a történelem példázatos felfogását Plutarkhosz életrajzai testesítették meg, ezekben pedig magánélet és közszféra, apró személyes anekdota és egy közösség egészének története látszólag elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Az általam vizsgált regények oly módon vesznek részt a francia forradalom körüli vitákban, hogy példaértékűnek tekintett, többnyire női sorsokat követnek: a politikai átrendeződéseket mintegy a személyes tapasztalat próbájának teszik ki. Hangsúlyozzák ezáltal a választás gesztusának fontosságát (melyik életet tekintjük példaértékűnek?), provokatív módon kibővíve a megörökítésre érdemes ikonikus alakok kánonját. Egyúttal politikai jelentőséget tulajdonítanak nők és férfiak magánéletének egy olyan korban, amelyben a magán- és a közszféra közötti, a nők lehetőségeit egyre inkább korlátozó határok mind merevebbnek érződtek.

„Az a közkeletű nézet, mely szerint a 18. század sajátosan »történetietlen« volt, történetileg megalapozatlan és megalapozhatatlan felfogás” – írta Ernst Cassirer már 1932-ben.¹ Mégis máig él az elképzelés, miszerint a romantika történeti érdeklődése élesen szemben állt az előző korszak, vagyis a felvilágosodás állítólagos történetietlenségével. Utóbbi állítólag az emberi természet, a természetjog, a természetes vallás absztrakt és időtlen kategóriáiban gondolkodott, míg előbbi, s azt követően az egész 19. század a nyelvek, népek, sőt egyes személyek történeti megértését helyezi előtérbe. Ennek különböző vál-

¹ Ernst CASSIRER, *A felvilágosodás filozófiája*, ford. SCHEER Katalin (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2007), 255.

tozatait látjuk a hegeli filozófiától a német egyetemeken professzionalizálódó historista történetíráson át a történelmi regény születéséig mindenfelé.

A szakirodalmi áttekintést érdemes George H. Nadel 1964-es cikkével kezdeni, melyben azt bizonyította, hogy a historizmus dominánssá válása *előtti* történeti gondolkodás koherens, megismerhető, hagyományosan elkülönített kultúrtörténeti korszakokon keresztül érvényesülő gondolatrendszerre épül, amelyet ő 1550 és 1750 közötti szövegek vizsgálatával rekonstruált, és a történelem példázat-elméletének nevezett (*exemplar view of history*).² Ez a felfogás elsősorban klasszikus római hagyományokra épít, a történelmet alapvetően retorikai kategóriának tekinti, és a gyakorlati hasznosítást hangsúlyozza. A *historia* ilyen értelemben példák (*exemplumok*) gyűjteménye, melyeket egy szónok a közönsége meggyőzése céljából bevethet, vagy melyek segítségével egy közéleti szerepre szánt fiatalembert fel lehet készíteni a helyes politikai döntések meghozatalának feladatára. A példázatos történelemkép természetesen tartalmazza azt a belátást, hogy a múltbeli helyzetek és azok a körülmények, amelyek közt a történeti példákat a jelenben használni kívánjuk, nem fognak hiánytalanul megegyezni. A példa azonban azért példa, mert egy általános elvet ismehetünk fel benne konkrét formában. Ez a modell tehát számol a történelmi események konkrétságával, de (hermeneutikainak nevezhető) dinamikus mozgást hoz létre az egyes és az általános között: az egyes esetben felismerjük az általános elvet, majd azt újra alkalmazzuk egy másik konkrét helyzetre.

Reinhart Koselleck *Elmúlt jövő – A történeti idők szemantikája* (1979) című könyvének a „*historia magistra vitae*” toposzról szóló fejezete lett talán a téma leghíresebb tárgyalása. Koselleck bemutatja, hogy a cicerói formula az évszázadok folyamán kivételesen rugalmasnak bizonyult, de a 18. századig mindig arra a gondolatra épült, hogy a történelem példaértékkel bír, méghozzá azon feltevés alapján, hogy az emberi természet állandó, és emiatt a történelemből általános jogi, erkölcsi, teológiai vagy politikai következtetéseket lehet megalapozottan levonni. A 18. és 19. század fordulóján azonban (a francia forradalom tapasztalatával összefüggésben) a történelem elveszti példaértékét: a professzionális történelemtudomány és a történelemfilozófia olyan átfogó folyamatokban kezd gondolkodni, amelyekhez képest a történelem többé nem sűrítendő egyes életekről és konkrét emberi döntésekről szóló narratívákba. A döntéseink bírója pedig többé nem a múlt, hanem a még ismeretlen jövő,

² George H. NADEL, „Philosophy of History before Historicism”, *History and Theory* 3, 3. sz. (1964): 291–315, <https://doi.org/10.2307/2504234>.

amelyet éppen létrehozunk.³ Vagyis ebben a koncepcióban nagyon éles törés áll be két szélsőségesen eltérő (foucault-i értelemben vett) diskurzus között, amelynek a mélyén az időhöz való viszony megváltozása áll.

Lehetséges azonban tovább árnyalni a képet. Kutatók sora vizsgálta a 16–17. századi történetírói és történetírással kapcsolatos módszertani munkákat (*ars historiae*). Ha a modern historista történetírás legfontosabb ismertetőjegyei közé sorolhatjuk a forráskritikai igényességet, az egyes korszakok megkülönböztető jegyeinek rekonstrukcióját és a módszertani önreflexiót,⁴ akkor például J. G. A. Pocock, Arnaldo Momigliano, Joseph M. Levine és Anthony Grafton munkáiból az derül ki, hogy ezek a jelenségek már jóval a Koselleck által jelzett töréspont előtt megjelentek.⁵ Levine a klasszikus örökség (oktatás által biztosított) folytonosságát hangsúlyozza a koramodern korszakban, s azt mutatja meg, hogy a dicsőített ókor anyagi és szöveges emlékeinek gondozása iránt elkötelezett „antikváriusok” már a 15. századtól tudatosan szembenéztek a történelmi távolságból fakadó alapvető problémákkal, és fokozatosan aláásták a történelmi folytonosságba vetett hitet. Pocock azt bizonyította, hogy a 16. század elejétől jelen van a történetírásban az az igény, hogy korszakspecifikus intézményrendszerek működésének rekonstrukciójából magyarázzák egykor élt emberek cselekedeteit és szavait. Grafton a történetírás módszereit és céljait részletező *ars historica*-hagyományt vizsgálta, amely a 16. század elejétől komoly hatást fejtett ki.

Közelítve az irodalmi reprezentáció kérdéseéhez, több kutató (köztük François Rigolot, Timothy Hampton és Peter Burke) amellet érvelt, hogy nem szabad mereven felfogni az exemplumokon alapuló didaktikus modellt;

³ Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán és SZABÓ Márton (Budapest: Atlantisz Kiadó, 2003), 41–73.

⁴ A historizmus leírásához: Johnson Kent WRIGHT, „History and Historicism,” in *The Modern Social and Behavioral Sciences*, szerk. Theodore PORTER és Dorothy ROSS, *The Cambridge History of Science* 7, 113–130 (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521594424.009>.

⁵ J. G. A. POCK, *The Ancient Constitution and Feudal Law: English Historical Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), <https://doi.org/10.1017/CBO9780511571459>; Anthony GRAFTON, *What Was History? The art of history in early modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), <https://doi.org/10.1017/CBO9781139196956>; Joseph M. LEVINE, *Humanism and History: Origins of Modern English Historiography* (Ithaca–London: Cornell University Press, 1987), <https://doi.org/10.7591/9781501746000>; Arnaldo MOMIGLIANO, „Ancient History and the Antiquarian”, in Arnaldo MOMIGLIANO, *Studies in Historiography*, 1–39 (London: Weidenfeld and Nicolson, 1966).

a tagadhatatlan belső feszültségeket is érzékelni kell.⁶ Fontos például különbséget tenni a kerülendő viselkedéseket bemutató és a követendőket megjelenítő példák működési mechanizmusai és hatékonysága között (Michael Ulllyot).⁷ Úgyszintén fontos átrendeződés, egyúttal a példázatos hagyomány átörökítésének egyik záloga, hogy idővel a magánéletből vett esetek is példaértékűvé válhatnak. Michael McKeon szerint ez egyfajta forradalomhoz vezetett a 18. századi történetírásban, mivel elbizonytalanította a történelem (mint nyilvános eseményekről szóló beszámoló) és az életrajz (mint privát történet) közötti különbséget, s számos szerzőt egyenesen oda vezetett, hogy a mindennapi élet körülményeit tekintse a legfontosabb történelmi tényeknek.⁸ Mark Salber Phillips arra hívja fel a figyelmet, hogy a 18. század végére elbizonytalanodik a történetírás műfajainak hierarchiája, sőt akár egymástól való elkülöníthetőségük is: a „nagy” történelemnek már nem feltétlenül rendelődnek alá az olyan „kis” műfajok, mint az életrajz vagy a memoár, sőt többen (például Samuel Johnson) éppen az életrajzokat tartják a legfontosabbnak. Phillips azt is kiemeli, hogy a példaképekkel való azonosulás legfőbb mozzanata ekkorra már nem a politikai vagy erkölcsi ítélet, hanem a szentimentális lélektani és narratív modelleknek megfelelően a szimpátián alapuló azonosulás.⁹

Többen hangsúlyozzák, hogy a példázat-elmélet kétségtelen súlya ellenére bizonyos esetekben problémaként jelenik meg, hogy mennyiben tekinthetők ókori (vagy legalábbis régen élt) hősök követendő példának a modern emberek számára. Tágan értve erről szólt a régiek és újak híres vitája a 17–18. században.¹⁰ De *A tapasztalatról* szóló esszéjében már Montaigne megmondta: „min-

⁶ Peter BURKE, „Exemplarity and Anti-Exemplarity in Early Modern Europe”, in *The Western Time of Ancient History: Historiographical Encounters with the Greek and Roman Pasts*, szerk. Alexandra LIANERI, 48–59 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), <https://doi.org/10.1017/CBO9780511975998.003>; Timothy HAMPTON, *Writing from History: The Rhetoric of Exemplarity in Renaissance Literature* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1990), <https://doi.org/10.7591/9781501711183>; François RIGOLOT, „The Renaissance Crisis of Exemplarity”, *Journal of the History of Ideas* 59, 4. sz. (1998): 557–563, <https://doi.org/10.1353/jhi.1998.0042>.

⁷ Michael ULLYOT, *The Rhetoric of Exemplarity in Early Modern England* (Oxford: Oxford University Press, 2022), <https://doi.org/10.1093/oso/9780192849335.001.0001>.

⁸ Michael McKEON, *The Secret History of Domesticity: Public, Private, and the Division of Knowledge* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2005), 337–342.

⁹ Mark Salber PHILLIPS, *Society and Sentiment: Genres of Historical Writing in Britain, 1740–1820* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000), <https://doi.org/10.1515/9781400823628>.

¹⁰ A klasszikus monográfia: Joseph M. LEVINE, *The Battle of the Books: History and Literature in the Augustan Age* (Ithaca–London: Cornell University Press, 1994), <https://doi.org/10.7591/9781501727641>

den példa sántít”.¹¹ Adódik a hivatkozás Don Quijotére is, aki olyan viselkedési mintákhoz próbál igazodni, amelyek önmagukban akár tiszteletet is parancsolhatnának, ám a megváltozott történelmi körülmények között mégis nevetségessé teszik a régi példák hű követőjét.¹²

A francia forradalom kora nem csupán radikális változásokat hozott, hanem a klasszikus példák tudatos felélesztését is. Ahogy Hilary Mantel írja a forradalomról szóló ragyogó regényében: 1792-ben „nagyon divatosak a rómaiak”.¹³ Jean Starobinski felhívja rá a figyelmet, hogy a forradalom és a forradalmi művészet a saját önképe szerint egyúttal újjászületés is volt: az antikvitás újjászületése.¹⁴ Az ókor iránti tisztelet Wilfried Nippel szerint nem annyira gyakorlati lépésekben vagy a törvényhozásban mutatkozott meg, inkább olyan szimbolikus döntések sorában, amelyek az új köztársaság tekintélyét igyekeztek megalapozni, illetve a kereszténységgel való szakítást kifejezni.¹⁵ Sanja Perovic kiemeli, hogy a párhuzamos életrajzok koncepciója – ezúttal nem görög és római, hanem klasszikus és modern életrajzoké – mennyire nagy hatást gyakorolt a korban. Plutarkhosz műve nemcsak Rousseau kedves olvasmánya volt, hanem a beszámolók szerint ebből merített erőt a kivégzésére váró Madame Roland, vagy Charlotte Corday a Marat elleni merénylet elkövetése előtt. Perovic azt is megmutatja, milyen nagy mértékben segítette a forradalmárokat a híres történelmi alakokkal való azonosulás gondolata, s így paradox módon a múlttal való szakítás egy másik múlt választását is jelentette. Sőt, szerinte a forradalom egyenlőség-hitét is ebből kell megértenünk. Nem egy absztrakt, univerzális elvből (a Burke óta közismert vád szerint), hanem a választott történelmi példákkal való azonosulás elvileg mindenki számára hozzáférhető, érzelmileg is átékelhető lehetőségéből.¹⁶

¹¹ „Minden dolgot összeköt némi hasonlóság, minden példa sántít, és a tapasztalaton alapuló összefüggés mindig hiányos és tökéletlen; valamelyik sarkuknál fogva mégis összehasonlítjuk a dolgokat.” Michel DE MONTAIGNE, *Esszék*, 3 köt., ford. CSORDÁS GÁBOR (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2013), 3:316.

¹² Lásd Timothy HAMPTON, *Writing from History* (New York: Cornell University Press, 1990), 237–296, <https://doi.org/10.7591/9781501711183>.

¹³ Hilary MANTEL, *A Place of Greater Security* (London: Fourth Estate, 2010), 502.

¹⁴ Jean STAROBINSKI, *1789: Az értelem jelképei*, ford. LÖRINSZKY Ildikó (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2006), 110.

¹⁵ Wilfried NIPPIEL, *Ancient and Modern Democracy: Two Concepts of Liberty*, ford. Keith TRIBE (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 148–190, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139107297>.

¹⁶ Sanja PEROVIC, „Other People’s Lives: Exemplary History and the French Revolution”, *Literature & History* 21, 2. sz. (2012): 16–31, <https://doi.org/10.7227/LH.21.2.2>.

Az újkori brit olvasók számára a példázatos történetírás hagyományát egyetlen név foglalta össze: Plutarkhoszé. Az úgynevezett Dryden-fordítás (1683–1686) megjelenése után a *Párbuzamos életrajzok* a klasszikus műveltség-gel nem feltétlenül rendelkező olvasók számára is hozzáférhetővé vált. Drydennek az *Előszó*ban kifejtett véleménye szerint a történelem célja, hogy „a leghíresebb emberek példáin keresztül megjelenítse számunkra, mi az, amit kerülnünk, és mi az, amit követnünk kell”, és egyszerre szolgál „a privát illem [private manners] szabályozására és [...] a közügyek [public affairs] igazgatására”.¹⁷ Dryden szerint Plutarkhosz jelentőségét az magyarázza, hogy „az erény példái hatékonyabbak, ha személyekben sűrűsödnek”, nála pedig „bejárást kapunk a hős privát otthonába”.¹⁸ Számtalan életrajzot inspirált ez a szemléletmód, de James Boswell 1791-ben megjelent Samuel Johnson-életrajza mindnél sikeresebb lett. Műve elején Boswell „a biográfusok hercegének” nevezett Plutarkhosz „tekintélyére” hivatkozik, s magát Johnstont idézi (aki úgyszintén nagy életrajzíró volt) a mindennapi élet apró, privát részleteinek fontosságáról.¹⁹

A plutarkhoszi hagyomány kiemelt jellegzetessége tehát, hogy összeköti a privát és a publikus teret éppúgy, mint a szórakoztató anekdotákat és a tanulságos példákat. Több ilyen, már a címében is Plutarkhoszra hivatkozó angol életrajzgyűjtemény jelent meg a 18. század során és azon túl, s ezek a munkák a francia forradalom értelmezése körüli intellektuális csatákban is szerepet kaptak.²⁰

A történelem példázatos felfogása, különösképpen a plutarkhoszi életrajzok tradíciója olyan kontextus, amelyet véleményem szerint még a 18. és 19.

¹⁷ John DRYDEN, *Of Dramatic Poesy and Other Critical Essays*, szerk. George WATSON, 2 köt. (London: Dent, 1962), 2:2, 2:4.

¹⁸ Uo., 2:7; 2:9.

¹⁹ James BOSWELL, *Boswell's Life of Johnson* (Oxford: Oxford University Press, 1953), 24.

²⁰ ANON, *The British Plutarch; Or Biographical Entertainer: Being a Select Collection of the Lives at Large of the Most Eminent Men, Natives of Great Britain and Ireland; from the Reign of Henry VIII. to George II. Both Inclusive. Whether distinguished as Statesmen, Warriors, Poets, Patriots, Divines, Philosophers* (London: Edward Dilly, 1762); Lewis Goldsmith STEWARTON, *The Revolutionary Plutarch: Exhibiting the Most Distinguished Characters, Literary, Military, and Political, in the Recent Annals of the French Republic* (London: John Murray, 1804²); *The Female Revolutionary Plutarch: Containing Biographical, Historical, and Revolutionary Sketches, Characters, and Anecdotes* (London: J. Murray, 1803). Lásd Judith MOSSMAN, „The Post-Renaissance Reception of Plutarch in England”, in *A Companion to Plutarch*, szerk. Mark BECK, 592–597 (London: Blackwell, 2013), <https://doi.org/10.1002/9781118316450.ch41>; Ira Bruce NADEL, *Biography: Fiction, Fact and Form* (New York: Macmillan, 1984), 15–19, <https://doi.org/10.1007/978-1-349-06404-5>.

század fordulóján, vagyis a romantika korában születő irodalom értelmezésekor is érdemes szem előtt tartanunk.²¹ Talán nem a szó szigorú értelmében látunk párhuzamokat antik és modern életek között, de mindenképp él még a hit, hogy a történelmi események jelentése konkrét életutakban mutatkozik meg, s ezek ábrázolásával mind poétikailag, mind politikailag-erkölcsileg megragadható. Ezekben a narratívákban magánember és közszereplő jellemzően nem válik el élesen. Érdemes megvizsgálni, hogy kinek az értelmezésében melyek azok az életek, amelyek példaszerű élességgel állítják elénk a történelmi események jelentését.

Az alábbiakban néhány olyan brit romantikus regényről fogok nagyon röviden szót ejteni, amelyek vagy a még folyamatban lévő, vagy az egészen közeli múlthoz tartozó francia forradalom ábrázolására vállalkoznak. Az összes vizsgált művet női szerzők írták. Ezzel nem csupán a romantika kánonjának átrendeződését szeretném érzékeltetni, hanem azt is, hogy ezen a téren valóban a nők jártak élen. Többen úgy látják, hogy egy elkülöníthető feminista történetírással is találkozunk a korban,²² amelynek egyik ismertetőjegye éppen az, hogy a személyes tapasztalatok és érzelmek akár világtörténelmi jelentőséget is kaphatnak benne, s valami nagyon hasonlót figyelhetünk meg a regények esetében is. A hagyományos irodalomtörténeti narratívák szempontjából végső soron a történelmi regény születéséről van szó, közelebből pedig arról a lehetőségről, hogy a történelem itt kortárs vagy közelmúltbeli történelmet is jelenthet, és hogy az újfajta regény – Lukács György máig hivatkozási pontként szolgáló tételének ellentmondva – már a napóleoni háborúk és Walter Scott fellépése előtt megjelenik. Ehhez azonban érdemes emlékezni rá, hogy a Lukács által használt hegeli modell előtt is létezett történeti gondolkodás.²³

²¹ Gazdag áttekintést kínál a romantikus történelemszemlélettel kapcsolatos vitákról: Porscha FERNANIS és John REGAN, „Introduction”, in *Rethinking British Romantic History, 1770–1845*, szerk. Porscha FERNANIS és John REGAN, 1–34 (Oxford: Oxford University Press, 2014), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199687084.003.0013>.

²² Lásd Michelle LEVY, „Lucy Aikin, Feminist History, and the »sisterhood of woman-kind«”, *The Women's Print History Project*, hozzáférés: 2024.10.29, <https://womensprinthistoryproject.com/blog/post/70>; Devoney LOOSER, *British Women Writers and the Writing of History, 1670–1820* (Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 2000); Greg KUCICH, „Romanticism and Feminist Historiography”, *The Wordsworth Circle* 24, 3. sz. (1993): 133–140, <https://doi.org/10.1086/TWC24042442>.

²³ Néhány fontos tanulmány, amely a történelmi regény Scott előtti történetét és a nők szerepét is kiemeli: Katie TRUMPENER, *Bardic Nationalism: The Romantic Novel and the British Empire* (Princeton: Princeton University Press, 1997), <https://doi.org/10.2307/j.ctv182jtdj>; Diana WALLACE, *The Woman's Historical Novel: British Women Writers, 1900–2000* (New

Az első mű Helen Maria Williams *Letters Written in France* (Franciaországban írt levelek, 1790) című írása. Williams 1790-ben, a Bastille bukásának első évfordulója alkalmából rendezett ünnep idején érkezett Párizsba. Az eddigre már (különösen költőként) igen elismert szerző a forradalom és a francia események nemhivatalos angol tudósítójává avatta magát, s (megszakításokkal) az is maradt egészen 1827-ben bekövetkezett haláláig. A levelekben elsősorban nem objektív leírásra törekszik, hanem saját érzékenységét a középpontba állítva a forradalom elsöprő erejét igyekszik érzékeltetni a közterek vagy a törvényhozás látványos átalakulásától egészen a divat vagy a személyes érintkezés kevésbé felűnő változásaiig.²⁴ Ez persze még nem regény, a XVI–XXII. leveleket azonban Williams az átalakulás talán legmegragadóbb példájaként – mintegy mini-levéltregegyként – a du Fossé család történetének szenteli.²⁵ A cselekmény a gótikus regények konvencióinak megfelelően egy szadiszztikus kegyetlen apa zsarnoki hatalmától szenvedő ifjú pár és gyermekeik történetét meséli el. Az apa haragját az váltja ki, hogy fia közrendbeli feleséget választott magának, ám könyörtelen bosszúhadjáratának váratlanul véget vet a forradalom, hiszen megfosztja őt korlátlan hatalmától. A családtörténet itt nyilvánvalóan a tágabb politikai átalakulás metaforája, az atya zsarnoki hatalma maga az *ancien régime*, a fiatalok szerelme és az ebből született gyermekek az új társadalom ígéretét hordozzák. A történet egyébként az angol romantika hagyományos kánonjában is szerepel, ugyanis William Wordsworth 1805-ös *Előhangjának* (*The Prelude*) IX. könyve is tartalmazza egy változatát. Ott azonban egészen más a végkifejlet: a költői feldolgozás visszavonhatatlanul tragikus, a társadalmi változás túl későn érkezik, és a fiatalokat nem lehet megmenteni. Számunkra most nem a két szerző feltételezhető politikai állás-

York: Palgrave-Macmillan, 2005); Richard MAXWELL, „The Historical Novel”, in *The Cambridge Companion to Fiction in the Romantic Period*, szerk. Richard MAXWELL és Katie TRUMPENER, 65–88 (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), <https://doi.org/10.1017/CCOL9780521862523.005>; Jerome DE GROOT, *The Historical Novel* (London: Routledge, 2009), <https://doi.org/10.4324/9780203868966>.

²⁴ Williams forradalomábrázolásáról lásd Mary A. FAVRET, „Spectatrice as Spectacle: Helen Maria Williams at Home in the Revolution”, *Studies in Romanticism* 32, 2. sz. (1993): 273–295, <https://doi.org/10.2307/25601009>; Angela KEANE, „Helen Maria Williams’s letters from France: A national romance”, *Prose Studies: History, Theory, Criticism* 15, 3. sz. (1992): 271–294, <https://doi.org/10.1080/01440359208586475>; Deborah KENNEDY, „Benevolent Historian: Helen Maria Williams and Her British Reader”, in *Rebellious Hearts: British Women Writers and the French Revolution*, szerk. Adriana CRACIUN és Kari E. LOKKE, 317–336 (New York: State University of New York Press, 2001), <https://doi.org/10.2307/jj.18254728.16>.

²⁵ A klasszikus értelmezés: Anne K. MELLOR, *Romanticism & Gender* (New York: Routledge, 1993), 71–74.

pontjának a különbsége érdekes, hanem a politika és a magánélet összefüggéseiről való gondolkodásuk. Williams könyvében a történet „jó mentség a forradalom szeretetére”,²⁶ míg Wordsworth egy olyan határhelyzetet jelenít meg, amelyben a politika végső soron irrelevánssá válik.

A témánkhoz tartozó első igazi regényt, Charlotte Smith 1792-ben megjelent *Desmond*-ját Williams levelei inspirálták,²⁷ és szintén a francia forradalom kontextusában, a gótikus konvenciókat használó levélregény formájában íródott. A fojtogató házasságából végül kiszabaduló Geraldine történetét meséli el (a családi és a társadalmi elnyomás ezúttal is összekapcsolódik), aki egy iránta gyengéd érzéseket tápláló férfivel (Desmondal) új kapcsolatra lép. A regénynek nyilvánvalóan forradalom párti polemikus éle van; hosszú, értekező jellegű passzusai Edmund Burke kritikai megjegyzéseire válaszolnak. Figyelemreméltó azonban, hogy Smith optimizmusa nem olyan egyértelmű, mint Williamsé. Saját katasztrofális házasságának tapasztalata és a forradalom addigi története bizonyára az ő figyelmét is felhívta rá (ahogy Mary Wollstonecraftét is), hogy az emberi jogok bajnokai a nőket mintha nem sietnének e jogok alanyaiként elismerni.²⁸ Az értelmezők például kiemelik, hogy a happy endinget bejelentő Desmond hangja a zárlatban a paródiáig menően énközpontú: „Geraldine az én nevemet fogja viselni, az én családomat fogja igazgatni, az én barátom lesz, az én szeretőm, az én feleségem!”²⁹

Smith következő forradalmi tárgyú regénye, az 1794-ben publikált *The Banished Man* (*Száműzött*) világosan mutatja, hogy a Gironde mérsékeltebb politikájával szimpatizáló regényíró számára a terror időszakának eseményei

²⁶ Helen Maria WILLIAMS, *Letters Written in France*, szerk. Neil FRAISTAT és Susan S. LANSER (Peterborough, Ont.: Broadview Press, 2011), 140.

²⁷ Stuart CURRAN, „Introduction”, in Charlotte SMITH, *Desmond: A Novel*, szerk. Stuart CURRAN, *The Works of Charlotte Smith* 5, vii–xvii (New York: Routledge, 2016), ix–xi.

²⁸ Lásd Joan B. LANDES, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution* (Ithaca–London: Cornell University Press, 1988).

²⁹ SMITH, *Desmond*..., 335. A szakirodalomhoz lásd: Eleanor TY, *Unsex'd Revolutionaries: Five Women Novelists of the 1790s* (Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 1993), 130–142, <https://doi.org/10.3138/9781442682962>; Kari LOKKE, „Charlotte Smith's *Desmond*: The Historical Novel as Social Protest”, *Women's Writing* 16, 1. sz. (2009): 60–77, <https://doi.org/10.1080/09699080902768273>; Amy GARNAI, *Revolutionary Imaginings in the 1790s: Charlotte Smith, Mary Robinson, Elizabeth Inchbald* (New York: Palgrave, 2009), 13–68, <https://doi.org/10.1057/9780230250710>; Fuson WANG: „Cosmopolitanism and the Radical Politics of Exile in Charlotte Smith's *Desmond*”, *Eighteenth-Century Fiction* 25 (2012): 37–59, <https://doi.org/10.3138/ecf.25.1.37>; Scott C. CAMPBELL, „Chapter Three »Disagreeable Misconstructions«: Epistolary Trouble in Charlotte Smith's *Desmond*”, in *Enlightening Romanticism, Romancing the Enlightenment. British Novels from 1750 to 1832*, szerk. Miriam L. WALLACE BURLINGTON, 55–68 (Farnham: Ashgate, 2009). <https://doi.org/10.4324/9781315579832-4>.

egészében elfogadhatatlanok voltak. Ráadásul 1793-tól Nagy-Britannia háborúban állt Franciaországgal, s a nemzetközi konfliktus kontextusában az új regény is más politikai fókuszot mutat. Szimpatikus alakjainak többsége rangfosztott, vagy akár emigrációba kényszerült korábbi arisztokrata. Nem mint ha a szerző visszasírná a feudális privilégiumok korát, inkább arról van szó, hogy az egyre militánsabb nacionalista propaganda idején a hatalmukat veszített francia nemesek iránti együttérzés vezet el a regény által felvázolt új politikai lehetőségekhez. Számunkra a legfontosabb, hogy ismét a privát szféra, a családi élet mutatja az új eszmét: a békés, kozmopolita pán-európai közösséget. A regény végén ugyanis az anglikán angol nő katolikus francia férfival házasodik össze, a skót gyökerű protestáns angol férfi pedig egy lengyel katolikus nővel, hogy végül együtt alkossanak kicsiny, de a nyelvi, nemzeti, kulturális és vallási különbségeken sikeresen felülemelkedő közösséget Veronában.³⁰ Fontos látni, hogy ez a regény is gondosan megválasztott életutakon keresztül értelmezi a kortárs történelmet, és ismét a családot használja a politikai eszme modelljeként.³¹

Harmadik regényünk, Mary Robinson 1799-es *The Natural Daughter* (*A házasságon kívül született lány*) című műve követi Smitht a jakobinus terror ábrázolásában, sőt, még nála is szélsőségesebb eszközökkel mutatja be az eltorzult forradalom pusztítását. A regény hősnői (újfent a gótikus irodalom konvencióit követve) esetenként a saját testükön tapasztalják meg a Robespierre és Marat alakjában sűrűsödő – és a regényben erőteljesen szexualizált – maszkulin erőszakot. A cselekmény itt is angol és francia helyszínnek között mozog, lehetőséget teremtve a (patriarchális) elnyomás közös struktúráinak

³⁰ A kozmopolitizmusról lásd: Adriana CRACIUN, „»Empire without End«: Charlotte Smith at the Limits of Cosmopolitanism”, *Women's Writing* 16 (2009): 39–59, <https://doi.org/10.1080/09699080902768265>; Adriana CRACIUN, „Citizens of the World: Emigrés, Romantic Cosmopolitanism, and Charlotte Smith”, *Nineteenth-Century Contexts* 29 (2007): 169–185, <https://doi.org/10.1080/08905490701584676>; Anne K. MELLOR, „Embodied Cosmopolitanism and the British Romantic Woman Writer”, *European Romantic Review* 17 (2006): 289–300, <https://doi.org/10.1080/10509580600816710>; Katharina RENNHAKE, „Tropes of Exile in the 1790s: English Women Writers and French Emigrants”, *European Romantic Review* 17 (2006): 575–592, <https://doi.org/10.1080/10509580601071414>.

³¹ Azért is fontos ezt hangsúlyozni, mert a bevett séma szerint a privát szférához való fordulás szükségszerűen ellentétes a közéleti szerepvállalással vagy akár a politikum ábrázolásával. A dolgozat egy olyan hagyomány összefüggésében tárgyalja a fenti regényeket, amelyekben ez a dichotómia nem érvényesül.

felismerésére, s így olyan általánosítható politikai eszme regényes bemutatására, amelyet konkrét női sorsok példáznak.³²

Az utolsó fontos regény, amelyet említenünk kell, Helen Craik 1800-ban kiadott gótikus románca, az *Adelaide de Narbonne, with Memoirs of Charlotte de Cordet* (*Adelaide de Narbonne. Charlotte de Cordet memoárjaival*). Politikai szempontból talán ez a leginkább talányos mű: nehezen olvasható ki belőle akár a forradalom melletti, akár az azt ellenző állásfoglalás. Ezt részben magyarázhatja, hogy mindkét ideológia elbukik a női tapasztalat próbáján, hiszen egyik fél sem látszik törődni a nők jogaival vagy a kialakuló fegyveres konfliktusok által rájuk mért szenvedéssel. A problémát leginkább a címszereplő látszik megtestesíteni, akivel egyforma kegyetlenséggel bánik először royalista apja, majd republikánus második férje. A regényben ezt ellentétezzék a nők összetartását megjelenítő erőteljes jelenetek. Itt megint összekapcsolódik a privát barátság és a nagypolitika, hiszen egyrészt a Marat gyilkosaként elhíresült Charlotte Corday történetéről van szó, akit a regény szerint elsősorban a barátnőjét ért bántalom ösztönöz tette elkövetésére, másrészt a címszereplő a regényben Marie Antoinette (fiktív) unokahúgát rejtegeti, tehát a baráti szálak egyúttal a politikai átalakulás lehetőségét is magukban hordozzák. Ennek a máig nem igazán kanonizált regénynek kevés komoly elemzése született. Egyik bírálata azonban kifejezetten exponálja a történelem és a magánélet feszültségét, azt fogalmazva meg, hogy Craik „domesztikálja” Corday alakját, vagyis megfosztja tettét a politikai súlyától és (személyes motivációja miatt) jelentőségét a privát szférába utalja.³³

Tanulmányomban egy olyan hagyományt mutattam be, amelyben a nagypolitika és a privát életút szorosan összekapcsolódik, s a személyes vagy családi történetek nagyon is alkalmasak a politikai közösség legnagyobb kérdéseinek a modellezésére, mint ahogy a nagypolitika sem csupán teoretikusan, hanem az egyéni életekre gyakorolt hatásában is vizsgálható. A francia forradalom körüli sokat tárgyalt pamfletháborút egy sor regényes reflexió kíséri. Ezeket azonban csak akkor tudjuk komolyan venni mint a kortárs történelem értelmezéseit, ha tisztában vagyunk a 19. századi történelemfilozófiánál és

³² Adriana CRACIUN, *British Women Writers and the French Revolution: Citizens of the World* (New York: Palgrave-Macmillan, 2005), 60–94, https://doi.org/10.1057/9780230501881_3.

³³ Stephanie RUSSO, „Domesticating Charlotte Corday: Helen Craik’s *Adelaide de Narbonne* and Private Vengeance”, in *Portable Prose: The Novel and the Everyday*, szerk. Jarrod COGLE, N. Cyril FISCHER, Lydia Saleh ROFAIL és Vanessa SMITH, 111–126 (Lanham: Lexington Books, 2019); Adriana CRACIUN, „The New Cordays: Helen Craik and British Representations of Charlotte Corday, 1793–1800”, in CRACIUN és LOKKE, *Rebellious Hearts...*, 193–232, <https://doi.org/10.2307/jj.18254728.12>.

a historista történetírásnál régebbi historiográfiai modellekkel; ezek közül kiemelkedik a példázatos felfogás, s különösképpen a plutarkhoszi életrajzi hagyomány. Craik esete arra is jó példa, hogy a kivételes történelmi alakok kánonja a modern korban sokkal nyitottabbá válik, alkalmanként nőket is be tud fogadni, sőt, nem mentes a vitás esetektől sem.

HELIKON
